

Italská kinematografie

Sedmá lekce 2. 12. 2020

FEDERICO FELLINI a MICHELANGELO ANTONIONI

ovlivnili světový moderní film.

Vypadají jako absolutní protiklady: extrovertní (možná jen zdánlivě) a sebestředný (to určitě) Fellini, milovník cirkusu a varieté, proti introvertnímu a zdrženlivému Antonionimu, jenž zřídka kdy projektoval do svých příběhů sám sebe.

Pohledme na jejich zjev: podsaditý Fellini s širokou usměvavou tváří, vedle štíhlého, gotického, vertikálního Antonioniho se zasmušilým výrazem.

Oba ve svých vrcholných dílech vyjádřili úzkost a odcizení: Fellini ve *Sladkém životě* a *8½*, Antonioni ve *Výkřiku* a v tzv. tetralogii citů, nazývané též „existenciální tetralogii“.

Felliniho filmy oplývají humorem a emocemi, jejich živlem jsou smích a slzy, jako v cirkusové manéži.

Antonioniho filmy jsou melancholické, není v nich humor, jen snad, výjimečně, drobný vtíp.

Felliniho filmy oplývají lidskou vřelostí. Antonioniho hrdinové trpí jejím nedostatkem.

Felliniho filmy působí primárně svou mizanscénou, před kamerou se odehrává karneval: pořád tu někdo pochoduje, řadí se do defilé, vystrkuje zadek, nosí klobouky, šklebí obličej, lidičkové v houfech. Typickým motivem, ne-li autorskou značkou, je tzv. felliniovská přehlídka. Důležitá je sladká i rytmická hudba Nina Roty.

Antonioniho filmy působí mizanscénou (osamělé postavy nebo dvojice v otevřených krajinách, městských i venkovských), ale také rámováním, délkou trvání záběrů a důmyslně míchanou zvukovou stopou. Antonioni je pán filmového času, jím začíná vše, co se v práci s filmovým časem ukázalo jako převratné, od přelomu 50. a 60. let do současnosti.

Antonioniho filmy mají fluidum – radím Antonioniho k „fluidním“ režisérům, jejichž filmy vyzařují zvláštní magnetismus, jehož zdroj není snadné odhalit (Andrej Tarkovskij, Pier Paolo Pasolini).

Felliniho filmy jsou v každém ohledu a každém okamžiku vrcholně zábavné.

O Antonionim se psalo, že estetizuje nudu.

Oba přispěli k rozvoji filmové formy: Fellini sebe-uvědomělou narací, způsoby, jimiž do středu filmu stavěl sebe (*8½*, *Klauni*, *Roma*, *Amarcord*), a volnou kompozicí ze samostatných epizod (*Sladký život*) či vnitřního „monologu“ – pásma vzpomínek, snů, představ a obsesí (*8½*).

Antonioni uvolněnou strukturou syžetu bez zřetele k aristotelským pravidlům výstavby dramatu, bez odpovědi na tajemné otázky příběhu, s pomalým tempem a dlouhými záběry.

Federico Fellini obsazoval do svých filmů ženy dvojího typu: malou ženu-klauna Giuliettu Masinovou, nebo ženy veliké, jako byla Anita Ekbergová. Žena může být pro Felliniho „svatá“ svojí nevinností a dobrotou, jako Gelsomina nebo Cabiria, anebo znepokojivá vyzývavou sexualitou. Felliniho mužské postavy, zvláště ty autobiografické, projevují úzkost a neurózu z ženského živilu, jenž hrozí muže zahltit svou tělesností. Žena muže přesahuje, asi jako moře nebo velryba.

Michelangelo Antonioni měl veliký smysl pro krásu mladých žen, uměl je efektně situovat do krajiny i interiéru. Řekli bychom, že Antonioniho mužské postavy jsou šedivé a zaměnitelné, byť jim z maskulinních atributů nic nechybí. Ale není to úplně pravda: Aldo z *Výkřiku* je hluboce trpící muž, s nímž cítíme. Fotografovi Thomasovi ve *Zvětšenině* dal David Hemmings značný sex-appeal a reportéra z *Povolání: reportér* hrál Jack Nicholson, kterého si s jiným splést nelze.

Oba velikáni, Fellini i Antonioni, obsazovali do svých filmů své partnerky: Fellini manželku Giuliettu Masinovou, Antonioni herečku Monicu Vittiovou, s níž žil v letech 1960–1970. Rozuměli Fellini a Antonioni svým hrdinkám a svým ženám? Může vůbec muž porozumět ženě? Nebo do ženských hrdek projektovali svá vlastní ega? Monica Vittiová hrála (nechci napsat „ztělesňovala“, protože by to implikovalo více tělesnosti, než kolik její postavy vyzařovaly) v Antonioniho filmech deprimované, anemické bytosti bloudící v industriálních krajinách. Osobně však je Monica Vittiová veselá, akční a temperamentní italská holka. Takže uvítala, když ji Mario Monicelli obsadil do *Dívky s pistolí*. Později začala režírovat.

Fellini i Antonioni se ve svých filmech vyslovovali k aktuálnímu stavu světa a zachytili jeho rozkladné, apokalyptické signály, Fellini ve *Sladkém životě*, *Satyrikonu*, *Zkoušce orchestru*, Antonioni v *Červené pustině* (ekologie) a v americkém filmu *Zabriskie Point*.

Velcí autoři mívají období začátků, dále období rozmachu svého talentu, kdy s největší energií objevují noví pevniny, a období doznívání, kdy varíují objevené, stávají se klasiky a uvážlivě tvoří zralá díla, jaká se od nich očekávají. Tak si třeba myslím, že Andrej Tarkovskij vytvořil svá nejobjevnější díla v letech 1963–1979 (od *Andreje Rubleva* ke *Stalkerovi*), zatímco později už tvořil, jistě stále veliké, „filmy Tarkovského“ (*Nostalgie*, *Obět*). Jen nepočteným mistrům se podařilo obnovit ve stáří své tvůrčí síly a vymyslet něco zásadně nového (Luis Buñuel, Miklós Jancsó).

Když Fellini vytvořil jádro svého díla (do *Sladkého života*) obrátil pozornost k sobě. A hned první snímek, který ze sebe vytlačil, je geniální: *8½*.

Když Antonioni vytvořil jádro svého díla (tetralogii citů), vypravil se do světa (Velká Británie, USA, Čína...) a začal experimentovat s filmovou technikou (video). A hned první dílo, které ve světě vytvořil, je geniální: *Zvětšenina*.

Tak se extrovert Fellini stal introvertem své tvorby a introvert Antonioni extrovertem své kariéry.

Podobně jako Bergman sepsal Fellini autobiografickou knihu. Antonioni publikoval své prózy.

Fellini zanechal stopu v uvolněné filmové naraci šedesátých let a v dílech tvůrců, kteří si vzali příklad z jeho cirkusové poetiky a vizuálního obžerství (Juraj Jakubisko, Emir Kusturica).

Antonioni inspiroval filmaře, kteří rozvíjeli jeho uvolněné vypravování a snímání postav v krajině (Miklós Jancsó, István Gaál, Andrej Tarkovskij, Theo Anghelopoulos, Wim Wenders aj.).

Fellini uměl být režiséřskou hvězdou. Aniž bulváru odkrýval své soukromí, vybudoval si „značku“, jež vešla i do originálních názvů jeho filmů: *Fellini Satyricon*, *Casanova di Federico Fellini*.

Federico Fellini byl srovnáván s Ingmarem Bergmanem – hledaly se například paralely mezi jeho *Silnicí* a Bergmanovým *Večerem kejklířů*. Téma neurózy a partnerského odcizení ale Bergmana více sblízuje s Antonionim.

Pro dobový diskurs o filmech Antonioniho i Felliniho (a Bergmana) je důležitý pojem odcizení. Do popředí v západním (i zdejším) myšlení pronikl poté, co po druhé světové válce vešla ve známost raná díla mladého Karla Marxe, zejména jeho *Ekonomicko-filozofické rukopisy*. Karel Marx v nich píše:

A v čem záleží zvnějšnění práce?

Předně v tom, že práce je dělníkovi *vnější*, tj. nenáleží k jeho podstatě, že se proto dělník ve své práci nepotvrzuje, ale popírá, necítí se v ní dobře, ale je v ní nešťasten, nerozvíjí v ní žádnou svobodnou fyzickou ani duchovní energii, ale moří svou tělesnost a ruinuje svého ducha. Proto se dělník cítí při sobě teprve vně práce a v práci se cítí vně sebe. Doma je, když nepracuje, a když pracuje, není doma. Jeho práce není proto dobrovolná, ale vynucená, *nucená práce*. Není proto uspokojením nějaké potřeby, ale jen *prostředkem* k uspokojování potřeb mimo ni. Její cizota se projeví jasně v tom, že jakmile neexistuje žádný fyzický ani jiný nátlak, utíká se před ní jako před morem. Vnější práce, práce, v níž se člověk zvnějšňuje, je práce sebeobětování, trýznění. Konečně se vnějškovost práce jeví pro dělníka v tom, že není jeho vlastní, ale někoho jiného, že mu nepatří, že v ní nenáleží sám sobě, ale někomu jinému.

(Karel Marx, *Ekonomicko-filozofické rukopisy z roku 1844*. Praha: Svoboda, 1978, s. 53.)

Marxův koncept dělníkovy odcizené práce se přenesl na celkový život v buržoazní společnosti, včetně života zámožnějších vrstev, jimž věnují pozornost Fellini a Antonioni. Bohatší člověk je stejně nešťastný, ne-li ještě nešťastnější jako dělník: nic nedělá, nepracuje, jeho existence postrádá smysl.

FEDERICO FELLINI (1920–1992)

K Fellinimu si poslechněte rozhlasový pořad Šárky Gmíterkové a Pavla Sladkého z cyklu *Reflexe: Film!*:

<https://vltava.rozhlas.cz/fellini-100-basnik-a-klaun-italskeho-filmu-slavi-velke-vyroci-8136374>

S jistým zjednodušením lze Felliniho tvorbu rozdělit na dvě období: „objektivní“ a „subjektivní“. Mezníkem je film *8½*.

V „objektivním“ období Fellini vypráví převážně příběhy jiných lidí než sebe samého. Je to samozřejmě relativní, protože *Darmošlapové* jsou do značné míry autobiografičtí a novinář Marcello ze *Sladkého života* je Felliniho alter ego. Z toho období pocházejí dvě silné ženské hrdinky: Gelsomina ze *Silnice* a *Cabiriia* z *Cabiriiných nocí*.

8½ je zlom, hrdina filmový režisér Guido je do značné míry sám Fellini.

Giulietta a duchové je ženský protějšek *8½*.

Od počátku 70. let předvádí Fellini sebe: *Klauni*, *Roma*, *Amarcord*, později *Interview*, kde ukazuje režiséra Felliniho, jak natáčí Kafkovu *Ameriku*.

V autobiografické knize *Dělat film* (přeložila Eva Zaoralová, Praha: Panorama 1986) uvažoval Fellini o klaunech:

Když říkám klaun, myslím tím augusta. Neboť existují dvě postavy: bílý klaun a august. [...] Bílý klaun a august jsou jako paní učitelka a žáček, matka a uličnický synáček; dalo by se říci anděl s plamenným mečem a hříšník. Jsou to zkrátka dvě rozdílné a oddělené psychologické tendence člověka: puzení k výšinám a nutkání klesat. (s. 124–125)

Fellini vyšel z neorealismu, ale přináší do něj zvláštní spiritualitu, křesťanský soucit, osobní autobiografický tón, symboly.

Podílel se scenáristicky na neorealistickech filmech: *Řím, otevřené město*, *Paisa*.

Světla varieté (Luci de varietà, 1950), spolurežie Alberto Lattuada.

Ukázka: <https://www.youtube.com/watch?v=zN1vxWr3GRs>

Bílý šejk (Lo sceicco bianco, 1952), námět Michelangela Antonioniho, hrají Brunella Bovo, Alberto Sordi, Leopoldo Trieste aj. Novomanželé přicestují do Říma, ale mladá paní miluje hvězdu fotorománů – bílého šejka. Novomanžel mj. v noci potká prostitutku Cabiriu (Giulietta Masina).

Ukázka: <https://www.youtube.com/watch?v=m76AKgtdQzs&t=5s>

Sňatková kancelář z filmu ***Láska ve městě*** (Agenzia matrimoniale, 1953)

Darmošlapové (I vitelloni, 1953). Staří mladí nebo spíše mladí staří zavlouni v Rimini. Hraje mj. Lída Baarová. Stříbrný lev v Benátkách.

Trailer: <https://www.youtube.com/watch?v=L76OA8LzGjk>

Silnice (La strada, 1954). Giulietta Masina, Anthony Quinn, Richard Basehart. Stříbrný lev v Benátkách. Oscar 1956.

Trailer: <https://www.youtube.com/watch?v=CucHyXsxCU8&t=18s>

Podvodník (Il bidone, 1955), asi nejslabší Felliniho snímek prvního období.

<https://www.youtube.com/watch?v=fWEaAXLV6aA>

Cabiriiny noci (Le notti di Cabiria, 1957), v titulní roli Giulietta Masina. Cena za ženský herecký výkon na MFF v Cannes, Oscar 1957.

Trailer: <https://www.youtube.com/watch?v=bVTIQjaED14>

Sladký život (La dolce vita, 1960), hrají Marcello Mastroianni, Anita Ekbergová aj. Zlatá palma na MFF v Cannes 1960.

Trailer: <https://www.youtube.com/watch?v=1BeWEPXWDX4>

Pokoušení doktora Antonia z filmu ***Boccaccio 70*** (Le tentazioni del dottor Antonio, 1962), hrají Peppino de Filippo, Anita Ekbergová (další povídky režírovali Luchino Visconti, Mario Monicelli, Vittorio De Sica).

<https://www.youtube.com/watch?v=WNNf6MiLz2E>

8½ (8½, 1962) Velká cena v Moskvě 1, 963, Oscar 1962.

Trailer: <https://www.youtube.com/watch?v=jUc4oHnFBnc>

Giulietta a duchové (Giulietta degli spiriti, 1965). Hrají Giulietta Masina, Sandra Milo aj. Surrealistický, Freudem posílený pokus o vhléd do ženské duše.
Trailer: <https://www.youtube.com/watch?v=flqH0IY-sfo>

Film výstižně popsala Stanislava Přádna v knize *Čtyřikrát dva* (Praha: Svojtka & Co 2007):

Giuliettu, submisivní, podváděnou manželku v kritickém středním věku, prezentoval Fellini tentokrát přiznaně jako svou „animu“ a pokusil se v tomto filmu vypořádat s problémy čistě privátními, které nastaly v jejich manželství s Masinovou. Herečka se tak dostala do ožehavého postavení, v němž se prolínala civilní „role“ režisérovy ženy a její transformovaná filmová verze. Film *Giulietta a duchové* tvoří svým tématem pandán k Felliniho životnímu dílu *8½* (1963), v němž se režisér nepokrytě projektoval do hlavní mužské postavy – režiséra Guida. [...]

Veškeré prostředí, v němž se děj filmu odehrává, je zbudováno režisérovou imaginací jako scénograficky zpředmětnělé Giulettino podvědomí, jako „útroby“ její ženské psychiky. (s. 23)

Potvrdila se stará pravda, že ani sebectivější muž nemůže vstoupit do duše ženy. Může do ní promítnout ženskou část svého ega, ale nemůže si ji přivlastnit či zastupovat ženské specifikum. Fellini dokázal s jedinečnou obrazností zachytit ženský svět ve vyhraněné mužské optice, s obzvlášť jemnou chápavostí k těm věcem, které většinou muži z pozice nadřazenosti nevnímají nebo přehlížejí. Avšak manýristický způsob, jímž se pokoušel aranžovat Giulettin mikrokosmos a vydávat jej za obraz „pravého“ ženského nitra, je ryze felliniovský, tudíž mužský. (s. 24)

Toby Dammit z filmu **Podivuhodné příběhy** (Tre passi nel delirio, 1968, dále režírovali Roger Vadim, Louis Malle). Inspirováno povídkou E. A. Poea.
Ukázka: <https://www.youtube.com/watch?v=lePWd9tG9CY>

Satyrikon (Fellini Satyricon, 1969), obraz dekadence podle Petronia, souznící s uvolněnou atmosférou a sexuální revolucí 60. let.
Trailer: <https://www.youtube.com/watch?v=8i9Z7r8dAFo>

Klauni (I clowns, 1970), první Felliniho film pro italskou televizi RAI, vyznání lásky k cirkusu a ke klaunům. Trailer: <https://www.youtube.com/watch?v=RneILLS5J10>

Roma (1971), esej, vyznání lásky k městu Římu.

Amarcord (1973), vzpomínkový film o Rimini za Felliniho mládí za fašistického režimu. Oscar 1974.

Casanova (Il Casanova di Federico Fellini, 1976), „antierotický“ film o fyzické lásce jako úmorné dřině. V titulní roli sexuálního přeborníka Donald Sutherland. Trailer: <https://www.youtube.com/watch?v=SKh4wR987ww>

Zkouška orchestru (Prova d'orchestra, 1978). Opět pro tv RAI. Politická alegorie, orchestr jako model rozhádané společnosti, kterou může zklidnit jen dirigent diktátor. Varování před autoritářským převratem.
Ukázka: <https://www.youtube.com/watch?v=85DwyqwqACo>

Město žen (La città delle donne, 1979). Marcello Mastroianni v roli muže, jenž se ocitne na sjezdu feministek. Trailer: https://www.youtube.com/watch?v=_nexAXt5wxE

Jan Kliment v referátu ze 33. MFF v Cannes popsal film takto:

A byl tu samozřejmě nový film Federika Felliniho *Město žen*, barokní až zduřelá podívaná přehánějící po všech stránkách, skvělá i nudná, dlouhá i hbitá, podívaná, o níž nejde ani psát, kterou je nutné vidět, podívaná, která si sama neklade za cíl, aby jí divák rozuměl. To je divné, ale Fellini si to nejenom dovoluje, on to dokonce vyhlašuje jako program. A divákovi potom nezbyvá než souhlasit i nesouhlasit, přit se, diskutovat, polemizovat. Nevím, jestli tenhle snímek budeme hrát u nás. Rozhodně to není film typu *Sladkého života*, *Romy* ani *Silnice* nebo *Cabiriiných nocí*. Je to Fellini hodně utržený ze řetězu, což je co říci, protože on nikdy moc na řetězy nebyl. (Jan Kliment: Jiný kraj, jiný mrav. XXXIII. mezinárodní filmový festival – Cannes, Francie. *Rudé právo*, 31. 5. 1980, s. 5.)

...a loď pluje (E la nave va, 1983). Loď s cestujícími celebritami pluje s popelem slavné sopranistky a nosorožcem v podpalubí v předvečer světové války. Přiznaně ateliérová stylizace. Oscar za kariéru 1983. https://www.youtube.com/watch?v=2v_7ANXrt7Q

Ginger a Fred (Ginger e Fred, 1985), Giulietta Masina a Marcello Mastroianni v roli starých tanečníků, kteří založili kariéru na imitaci Freda Astaira a Ginger Rogersové.

Trailer: <https://www.youtube.com/watch?v=ktluAznnjFo>

Interview (Intervista, 1987), vhléd do filmových ateliérů, kde pracuje veliký režisér Fellini a potkává se se svými herci – Marcellem Mastroiannim, Anitou Ekbergovou... Velká cena v Moskvě 1987. Ukázka: <https://www.youtube.com/watch?v=qO509le4GII&t=9s>

Hlas luny (La voce della Luna, 1989), v hlavní roli Roberto Benigni. V ČSSR nepromítáno.

Ukázka: <https://www.youtube.com/watch?v=opvLX71dBWM>

MICHELANGELO ANTONIONI (1912 2007)

spolupracoval na některých filmech jako scenárista nebo asistent režie již od začátku čtyřicátých let: *Dva Foscariové* (1942), *Pilot se vrací* (1942), *Návštěva z temnot* (1942, r. Marcel Carné). Byl jedním ze scenáristů filmu Giuseppe De Santise *Tragický hon* (1947).

K neorealismu přispěl krátkými filmy:

Lidé od Pádu (Gente del Po, 1943), <https://www.youtube.com/watch?v=twj4BgAPj8o>

Čištění města (Nettezza urbana, 1948) <https://www.youtube.com/watch?v=xaC7rCc8iTA>

Milostná lež (L'amorosa menzogna, 1948), dokument o fotorománech.

Pověřivost (Superstizione, 1949)

Lanovka na Faloriu (La funivia del Faloria, 1950)

Sedm tyčí, jedny šaty (Sette cane, un vestito, 1950),

<https://www.youtube.com/watch?v=wmAjnQVObCk>

Vila netvorů (La villa dei mostri, 1950)

Kronika jedné lásky (Cronaca di un amore, 1950), hraný debut, hrají Lucia Bosè a Massimo Girotti. Mladá žena Paula se provdá za bohatého byznysmena a dostane se do vyšší společnosti. Milionář na manželku žárlí a najme si soukromého detektiva, aby se dozvěděl o její minulosti...

Ukázka: <https://www.youtube.com/watch?v=JLzwWbeyk0w>

Poražení (I vinti, 1952), tři epizody ze života současné zločinné mládeže z tzv. dobrých rodin: Paříž, Londýn, Řím. Inspirováno případy z policejních kronik.

Trailer: <https://www.youtube.com/watch?v=twBnDLAYRBE>

Dáma bez kamélií (La signora senza camelia, 1953), opět Lucia Bosè, v roli prodavačky Clary, z níž chce manžel udělat slavnou herečku. Hrdinka se stává hvězdou filmových kýchů a marně hledá uspokojení v citovém životě.

Ukázka: <https://www.youtube.com/watch?v=z3WPgtM7d6I>

Pokus o sebevraždu z filmu **Láska ve městě** (Tentato suicido, 1953).

Přítelkyně (Le amiche, 1955), dle povídky Cesare Paveseho (1908–1950, + sebevražda) *Tra donne sole* (česky *Přítelkyně*, 1965). Modelka Rosetta se pokusila o sebevraždu. Je zoufalá, život ji nebaví, nevidí kolem sebe nic pozitivního. Přítelkyně jí pomáhají vzpamatovat se a pátrají po příčině jejího smutku. Rosetta se začne stýkat s ženatým malířem Lorenzem. Stěžuje si přítelkyni, že nevidí smysl života, že ji nic nebaví. Lorenzova manželka je úspěšnější výtvarnicí než její muž a o jejich vztahu ví. Lorenzo se rozhodne zůstat s ní, i když tvrdí, že Rosettu miluje. Rosetta se v rozrušení vydává do nočních ulic, Lorenzo spěchá za ní, Rosetta se utopí v řece. Ženy – přítelkyně z módního salónu si pak navzájem vyčítají její smrt. Jiná z hrdinek opouští svého milence a odjíždí pracovat do Říma, protože dospěla k poznání, že práce je v životě nejdůležitější.

Hodně dialogů. Motiv znepokojivého příboje. Rosetta vstupuje sama do vln, zatímco se ostatní líbají... Trailer: <https://www.youtube.com/watch?v=2w--LzHTEqc>

Výkřik (Il grido, 1957). V hlavní roli americký herec Steve Cochran. Dělník Aldo se ocitá náhle sám, když jeho dlouholetá přítelkyně ukončí jejich vztah. S malou dcerkou toulá se Aldo po Pádské nížině a potkává různé ženy.

Trailer: <https://www.youtube.com/watch?v=fo-AmXWUp1c&t=25s>

Pokračování příště.